

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12:001.8

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.4.1>

Дударєва Л. О.,

слухач факультету професійної освіти на лідерства
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0009-0004-0199-6863

Ляшук Р. М.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0003-0137-0989

СПЕЦІАЛЬНІ МЕТОДИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ПРАВОВИХ ЯВИЩ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню загальних і спеціальних методів, що застосовуються у процесі вивчення правових явищ. Метою дослідницької роботи є з'ясування змісту та особливостей використання методологічного інструментарію юридичної науки, визначення його ролі в отриманні об'єктивного, науково обґрунтованого знання про функціонування права. У статті розкрито природу методології правових досліджень, наведено підходи до класифікації методів, окреслено взаємозв'язок між загальнонауковими та спеціальними методами. Особливу увагу зосереджено на аналізі сутності формально-юридичного, порівняльно-правового, методу правового моделювання, соціально-правового експерименту та статистичного методу. Підкреслено, що спеціальні методи є важливим інструментом для глибокої інтерпретації правових процесів та встановлення закономірностей їх розвитку. Окремо акцентовано значення системного підходу та міждисциплінарного характеру правових досліджень, які забезпечують комплексний розгляд права як складної соціальної системи. У роботі обґрунтовано доцільність застосування статистичного методу у дослідженнях діяльності Державної прикордонної служби України (далі ДПСУ), оскільки саме він дозволяє ідентифікувати тенденції у прикордонній сфері та оцінювати результативність правозастосування. Також окреслено потенціал контент-аналізу як допоміжного засобу кількісного й якісного вивчення нормативних документів. Зроблено висновок, що поєднання спеціальних методів значно підвищує наукову цінність та об'єктивність правових досліджень.

Ключові слова: методологія дослідження; спеціальні методи; статистичний метод; формально-юридичний метод; порівняльно-правовий аналіз; правове моделювання; ДПСУ.

Dudarieva L. O., Liashuk R. M. Special methods in the study of legal phenomena

Abstract. The article examines the general and special methods used in the study of legal phenomena. The purpose of the research is to clarify the essence and specifics of applying methodological tools in legal science and to determine their role in obtaining objective and scientifically grounded knowledge about the functioning of law. The article outlines the concept of research methodology and presents approaches to the classification of methods, emphasizing the relationship between general scientific and special methods. Particular attention is paid to the analysis of the formal-legal method, the comparative-legal method, legal modeling, socio-legal experimentation, and the statistical method. It is emphasized that special methods serve as an essential instrument for interpreting legal processes, identifying their internal patterns, and ensuring a deeper understanding of legal reality. The paper highlights the importance of the systemic approach and the interdisciplinary nature of legal research, which enable the consideration of law as a complex social system. The article substantiates the relevance of applying the statistical method in the study of the State Border Guard Service of Ukraine, as this method makes it possible to identify trends in the border sphere, assess the effectiveness of legal practice, and support evidence-based decision making. Additionally, the potential

of content analysis as an auxiliary method for conducting quantitative and qualitative examination of legal documents is outlined. It is concluded that the combination of special methods significantly enhances the scientific quality, reliability, and depth of legal research.

Key words: *research methodology; special methods; statistical method; formal-legal method; comparative-legal analysis; legal modeling; State Border Guard Service of Ukraine.*

Постановка проблеми. Методологічна оснащеність науки й чіткість наукових методів дають змогу дослідникам відкривати нові підходи до пізнання процесів і явищ. Будь-яка наукова галузь існує та розвивається завдяки власній методологічній основі. В юриспруденції для методологічного інструментарію характерна наявність значної кількості різноманітних методів, що використовуються для проведення дослідження. Не існує єдиного підходу до систематизації та класифікації цих методів. Проблематика методології правових досліджень зумовлена вибором відповідних методів (загальнонаукових, спеціальних, конкретних) для вивчення складних суспільних явищ. Внаслідок швидких змін в правовій системі виникає потреба ретельного аналізу правових процесів та явищ, тому вибір методу буде обґрунтованим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні існує велика кількість наукових досліджень присвячених методам вивчення правових явищ, серед них роботи таких вітчизняних вчених як В. Аверянов П. Онопенко, А. Комзюк, Н. Кушніренко Л, О. Скаун, Токарчук, В. Шейко та інших, однак питання застосування спеціальних методів дослідження правових явищ у діяльності ДПСУ є недостатньо вивченими.

Серед зарубіжних дослідників методології правової науки внесок у розроблення теоретико – методологічних підходів зробили Р. Алексі Р. Дворкін, Г. Кельзен, Г. Харт, та інші. Їхні праці присвячені формальному, соціологічному, системному та інтерпретативному методі аналізу правових явищ, що створило світову методологічну базу сучасних юридичних досліджень.

Дослідження спрямоване на аналіз специфіки та ефективності спеціальних методів вивчення правових явищ, визначення доцільності їх застосування та обґрунтування вибору статистичного методу для комплексного аналізу діяльності Державної прикордонної служби України. (далі – ДПСУ).

Виклад основного матеріалу. Методологія наукового дослідження – це теорія пізнання, орієнтована на конкретні етапи розвитку наукового знання. Вона досліджує пізнавальні процеси, що відбуваються в науці, методи і форми наукового пізнання [1, с. 9].

Згідно з національною юридичною наукою, методологія являє собою учення про наукові методи пізнання та перетворення світу; вона зосереджена на теоретичній основі. Методологія є сукупністю методів дослідження, які застосовуються в науці відповідно до специфіки об'єкта пізнання. Більшість науковців розглядають методологію як теорію методів дослідження, систему знань про теорію науки; або систему методів дослідження. При цьому методика означає сукупність прийомів дослідження, що враховує техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом.

Вивчаючи методи розуміється зумовлена певним методологічним підходом процедура інтерпретації досліджуваного явища. Конкретні методи юридичних наук означають сукупність принципів, прийомів, правил, способів або засобів, за допомогою яких досліджуються конкретні об'єкти (явища, предмети, факти тощо). Вони є сукупністю частини пізнавальних прийомів, певною їх комбінацією, набір яких залежить від природи об'єкта й умов процесу пізнання. Прийомам дослідження називається операція, зумовлена конкретним дослідницьким підходом і відповідними йому методами, яка спрямована на виявлення й інтерпретацію досліджуваного явища [2, с. 9].

Узагальнюючи наведене, можна зазначити, що загальні методи визначають загальні принципи пізнання правових явищ, тоді як подальший аналіз потребує залучення спеціальних методів, які дозволяють виявити особливості конкретних правових процесів.

Після розгляду загальних методів пізнання постає необхідність у зверненні до спеціальних методів, які застосовуються для дослідження окремих аспектів правових явищ.

Спеціальні методи дослідження являють собою методи, які є специфічними для кожної окремої науки. Вони використовуються певною галуззю задля розв'язання конкретних задач, таких як дослідження правових явищ.

Визначення методологічного підходу є важливим етапом наукового дослідження, який обумовлює його зміст і висновки. Системний підхід є одним із ключових напрямів методології спеціального наукового пізнання та соціальної практики. Його мета і завдання полягають в дослідженні певних об'єктів як складних систем. За допомогою системного підходу відбувається відповідне адекватне формулювання суті досліджуваних проблем у конкретних науках, а також вибір найефективніших шляхів для їх вирішення. В цьому випадку такий підхід дозволяє розглядати правові явища як частину правової системи.

На вибір методу наукового дослідження впливають характер наукової проблеми, а також її зміст. Він спрямований на пошук найефективнішого способу вирішення проблем. Методи проведення наукового дослідження обираються свідомо. Цей вибір здійснюється серед відомих науці методів дослідження з передбаченням як змісту, так і можливості застосування визначеного способу для конкретного завдання дослідження. Варто розглянути окремі спеціальні методи правових досліджень такі як формально-юридичний метод, порівняльно-правовий метод, правового моделювання, соціально-правовий експеримент та статистичний метод.

Формально-юридичний метод полягає в тому, що право вивчається як таке; в процесі дослідження його ні з чим не порівнюють, не узгоджують з економікою, політикою, мораллю та іншими соціальними явищами. Цей метод дозволяє визначити формальний зміст міжнародно-правових норм, сприяє розкриттю внутрішньої структури міжнародно-правового явища та формулюванню понять в рамках досліджуваного правового явища [3, с. 23]. Основні функції формально-юридичного методу наукового дослідження полягають в отриманні юридичних знань про державно-правову дійсність та формуванні системи відповідних наукових положень. Використання формально-юридичного

методу дає змогу отримувати достовірну інформацію відносно стану певної галузі правового регулювання суспільних відносин. За його допомогою встановлюють наявність правотворчих та правозастосовних помилок, а також формулюють конкретні висновки по завершенню дослідження [4, с. 129].

Порівняльно-правовий метод передбачає комплексне вивчення правової культури в зіставленні досвіду різних країн і народів, з'ясуванні традицій і новацій в розвитку державних і правових інститутів. Порівняльно-правовий метод є сукупністю прийомів виявлення загальних та специфічних закономірностей формування, розвитку, а також функціонування правових систем через порівняння. Останнє означає пізнавальну операцію, яка дає можливість на основі фіксованої ознаки встановити схожість та відмінність об'єктів шляхом парного зіставлення [4, с. 129].

За допомогою порівняльно-правового методу можливо зіставлення будь-якого правового інституту або сфери права за різні історичні періоди в одного народу (діахронний аналіз) та правових інститутів, які існують одночасно в різних державах (синхронний аналіз). Застосування такого методу дозволяє здійснювати порівняння таких державно-правових явищ як правозастосування та правотворчість, виявити їх подібні та відмінні риси. В результаті встановлюється генетичний зв'язок між поняттями механізм соціального управління та механізмом правозастосування, виявляється взаємозалежність та взаємообумовленість ефективності механізму правозастосування [4, с. 96].

Метод правового моделювання зумовлює необхідність вивчення об'єкта (оригіналу) шляхом створення і дослідження його моделі, що замінює оригінал із певних сторін, які цікавлять суб'єкта пізнання [5, с. 39]. Процес здійснення правового моделювання дає можливість оцінювати об'єктивні процеси, які мають місце в суспільстві, країні на прикладі певних об'єктів (процесів, явищ), конкретної створеної моделі поведінки. За допомогою методу виявляються проблемні ситуації, ліквідуються певні прогалини та колізії в правовому регулюванні. Цей метод дозволяє уніфікувати законодавство, а це сприятиме

прийняттю виваженого, науково обґрунтованого та своєчасного рішення. Динаміка розвитку суспільних процесів, кризові явища, що мають місце в світі, ускладнення соціальних систем вимагають оперативності в осмисленні цих явищ та прийнятті відповідних рішень [6, с 54].

Метод соціально-правового експерименту являє собою метод вивчення соціально-правових явищ і процесів, який здійснюється шляхом спостереження за зміною досліджуваного об'єкта під впливом факторів, що контролюють і направляють їх розвиток. Вказаний метод є дієвим способом перевірки наукових гіпотез або проекту будь-якого рішення. Окрім спостереження за досліджуванним процесом у визначених умовах, метод дає можливість регламентовано впливати на них. Так, наприклад, експериментатор може встановити (змінити) територіальні межі проведення експерименту, визначити дію тестованих норм в часі і але колу осіб. Даний метод дає можливість корегувати менш вдалі приписи, виявлені в процесі експерименту, під час подальшого ухвалення відповідного правового акта. Виправлення направлене на підвищення його ефективності, запобігання можливим негативним наслідкам, досягнення високої якості нормативного акта.

Одним із розповсюджених спеціальних методів дослідження є статистичний метод. Використання статистичних методів у суспільних науках має об'єктивну основу, оскільки характер дії соціальних закономірностей, які проявляються як статистичні тенденції, не може бути зафіксований у вигляді динамічних законів. З точки зору статистичних закономірностей, що характеризують соціальні процеси, акти поведінки окремих осіб не можуть бути пояснені безпосередньо дією цих закономірностей. Такі акти поведінки виглядають як випадкові. У той же час загальні дані, що характеризують сукупність цих явищ, відрізняються відносною стійкістю і в певних межах передбачувані. Статистичні методи дослідження дозволяють з різних точок зору вивчити державу й право, оцінити ефективність роботи правоохоронних органів, розуміти особливості соціально-економічного розвитку держав та їх правових систем. Особливості методології пізнання статистики дають можливість поєднати теорію та практику. Отже, за допомогою статистичних методів можливо сформулювати наукові висновки, які будуть мати високу ступінь достовірності [2, с. 11].

Для наочності порівняння спеціальних методів їх характеристики доцільно показати у таблиці.

Таблиця 1

Порівняння спеціальних методів

Метод	Суть і призначення	Результати використання
Формально-юридичний	Вивчення права як самостійного явища без порівняння з іншими соціальними факторами	Визначення змісту норм, розкриття структури правових явищ, формулювання понять, виявлення правотворчих і правозастосовних помилок.
Порівняльно-правовий	Зіставлення правових систем і інститутів різних країн або різних історичних періодів	Виявлення подібностей і відмінностей правових явищ, аналіз розвитку правових систем (діахронний та синхронний аналіз), встановлення взаємозв'язків між механізмами правозастосування та ефективністю норм.
Правове моделювання	Створення моделі досліджуваного об'єкта для його глибшого пізнання й прогнозування	Виявлення проблем і колізій у правовому регулюванні, уніфікація законодавства, науково обґрунтовані пропозиції для прийняття рішень.
Соціально-правовий експеримент	Спостереження та контрольований вплив на правові явища в спеціально створених умовах	Перевірка гіпотез, тестування проектів нормативних актів, корекція недоліків правового регулювання, підвищення ефективності майбутніх норм.
Статистичний	Вивчення масових соціально-правових процесів через кількісний аналіз даних	Виявлення статистичних закономірностей у праві та суспільстві, оцінка ефективності діяльності державних органів, формування достовірних наукових висновків.

Для дослідження правоохоронної діяльності ДПСУ одним із методів доцільним є статистичний метод. Він забезпечує комплексне та об'єктивне вивчення масштабних процесів, пов'язаних із прикордонною безпекою та правозастосуванням. ДПСУ постійно працює з великими обсягами даних: кількість перетинів кордону, виявлені правопорушення, динаміка нелегальної міграції, випадки контрабанди чи порушень режиму державного кордону. Статистичний підхід дозволяє системно збирати, обробляти й аналізувати ці показники, виявляти закономірності та тенденції, прогнозувати ризики й розробляти управлінські рішення на основі достовірних емпіричних даних. Завдяки статистиці можна оцінювати ефективність чинних нормативно-правових актів, визначати напрями удосконалення правового регулювання, а також своєчасно виявляти нові виклики, що впливають на прикордонну безпеку.

Доцільним також є застосування прийому контент-аналізу. У вітчизняній дослідницькій традиції контент-аналіз визначається як кількісний аналіз текстів і текстових масивів з метою подальшої змістовної інтерпретації виявлених закономірностей. Контент-аналіз застосовується при вивченні джерел, інваріантних щодо структури або суті змісту досліджуваного об'єкта. Сенс контент-аналізу як дослідницького методу полягає у сходженні від різноманіття текстового матеріалу до абстрактної моделі змісту тексту (понятійно – категоріальний апарат, колізії, парадокси) [1, с. 180]. За його допомогою можна кількісно та якісно проаналізувати, які правові категорії, терміни й проблемні теми найчастіше зустрічаються у документах, простежити зміни у формулюваннях норм, виявити акценти законодавця щодо безпеки кордону, прав людини чи міжнародного співробітництва.

Для предмета наукового пізнання у структурі правоохоронної діяльності характерні багатовимірність та динамічність. Він охоплює взаємодію правових норм, суспільних

відносин і практичних механізмів захисту правопорядку. Юридичні, соціальні та інші питання, що поєднуються в предметі, вимагають міждисциплінарного підходу до дослідження. Особливістю є тісний зв'язок із державною владою та необхідність забезпечення законності, що зумовлює постійну залежність від змін у правовій системі, політичній ситуації та рівні суспільної безпеки. Наукове пізнання потребує аналізу практики правозастосування, роботи правоохоронних органів та оцінки ефективності нормативних актів. Крім того, треба врахувати наявність конфліктних ситуацій і ризиків.

Висновки. Для оцінювання ефективності використання статистичного методу в дослідженні правових явищ у ДПСУ варто застосувати критерії достовірності та повноти зібраних даних, що і забезпечують ефективність результатів. За допомогою репрезентативності вибірки гарантується відображення реальної картини правозастосовної практики. Наукова новизна отриманих висновків застосовується для вдосконалення правового регулювання прикордонної діяльності. Точність розрахунків та подальша інтерпретація та аналіз інформації дають змогу своєчасно реагувати на нові виклики у сфері прикордонної безпеки.

Отже для дослідження правових явищ необхідна чітка методологічна основа, а також використання спеціальних наукових методів такі як формально-юридичний метод, порівняльно-правовий метод, правове моделювання, соціально-правовий експеримент, статистичний метод, які дозволяють глибоко й об'єктивно аналізувати правові процеси. Такими ефективними методами – статистичний метод. Так, статистичний метод забезпечує збір і систематизацію великого масиву даних. За його допомогою виявляють закономірності та прогнозують тенденції у правоохоронній сфері ДПСУ.

Більш детального вивчення інших спеціальних методів дослідження правових явищ у прикладному аспекті є перспективою подальших наукових розвідок у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Зеленко І.П. Спеціальні методи дослідження державно-правових явищ: сучасний погляд. *Наукові записки*. 2022. № 13. С. 9-14.
2. Данильян О. Г. Методологія наукових досліджень : підручник О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2019. 368 с.
3. Філатов В. Загальнонаукові та спеціальноправові методи дослідження моделі перехідного правосуддя. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 23-29.
4. Канзафарова І. С., Корнеєва Є. М. Формально-юридичний метод у наукових правових дослідженнях. *Матеріали 77-ї наук. конф. професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова* (23–25 листоп. 2022 р., м. Одеса) / відп. ред. О. В. Побережець. Одеса: Олді+, 2022. С. 128-131.
5. Одарій В. В. Порівняльно-правовий метод у застосуванні права. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук. – практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2023. Т. 1. С. 96-99.
6. Тарахонич Т. І. Метод моделювання як засіб оптимізації правового регулювання. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 52-58.
7. Паталаха І.О. Методологія дослідження права на справедливий суд та механізму його забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 38-44.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025